

FIGYELŐ

HELYBŐL ÉS NEKIFUTÁSBÓL

Kövér György: *A tiszaezlári dráma.*
Társadalomtörténeti látószögek
Osiris, 2011. 749 oldal, 4990 Ft

„...A könyv szerkezete... vulkánkráterre emlékeztet: először a kráter pereméről mértük fel a terepet, majd az elszántakkal aláereszkedtünk a mélybe, hogy újabb és újabb rétegeket tárjunk fel a társadalmi szerkezetből. De nem holdbéli kopár tájra bukkantunk. A régmúlt drámai konfliktusok színpadát eleven emberekkel, hús-vér szereplőkkel népesítettük be, hogy minél jobban megfjethessük a cselekvők indítékait és tetteit. [...] Amikor az ember úgy érezte odalenn, hogy már nincs semmi felfedeznivalója, nem maradt más, mint ismét felkapaszkodni a kráter másik oldalán a peremre, hogy onnan még egyszer, tágabb perspektívából meg szemlélhessük az anyaggyűjtés eredményeként magukkal cipelt »leleteket«. Ha innen tárul a szemünk elé a panoráma, a megye, az ország s még azon túl is a világ egy szelete, újabb, végső kérdések is megfogalmazódnak.” (705.)

Maga Kövér György kínálja könyve szerkezetének legjobb metaforáját A TISZAEZLÁRI DRÁMA¹ epilógusában. A szűkebb értelemben vett „tiszaezlári ügy”, tehát Solymosi Eszter 1882-es eltűnése, az ezt követő vizsgálat és per leírása csak a TISZAEZLÁR 331. oldalán kezdődik (igaz, ez a rész a maga 230 oldalával önmagában is kitehette egy külön kötetet). A kötet első harmadát Tiszaezlár társadalomtörténeti elemzése, harmadik részét pedig a hazai és nemzetközi visszhang és a közvetlen következmények tárgyalása tölti ki.

Bár a szerző olyan, „a 19. századi átalakulásra fókuszáló lokális társadalomtörténeti monográfiák” sorában szeretné a TISZAEZLÁR-t látni, „mint Tóth Zoltán Szekszárdja,² Benda Gyula Keszthelye³ vagy a fiatalabbak közül Husz Ildikó Zsámbékja⁴” (nem is beszélve az etalonként kezelt Fél Edit–Hofer Tamás-kötetről)⁵ (12.) – tisztában van természetesen azzal is, hogy Tiszaezlár nem csak egy számos korabeli magyar település közül.

(Bár egy a számos korabeli magyar település közül, ahol a nagy perhez vezető ügy kipattanhatott volna.) Különlegességét hasonló oknak köszönheti, mint a középkori okszítán falu, Montailou, ahol egy vizsgálat és egy per anyaga jelentett váratlanul gazdag adatbázist Le Roy Ladurie francia történésznek.⁶

Az eszlári ügyről szóló legtöbb könyv – tulajdonképpen beleértve még a résztvevők emlékiratait is – abból indul ki, hogy a megértéshez ismernünk kell a magyarországi és az európai társadalom- és eszmetörténeti kontextust. Ezt természetesen Kövér sem tagadja, ugyanakkor azt állítja, sőt kifejezetten hangsúlyozza, hogy az ügyet, ahogy az lezajlott, nem lehet megérteni Tiszaezlár társadalmának tanulmányozása nélkül sem. Zsidóellenesség Magyarországon nyilvánvalóan nem csak 1882-ben és nem csak a Tisza-vidéken létezett, önmagában ebből tehát nem magyarázható a tiszaezlári ügy kirobbanása. Könyvének első részét ezért szenteli a helyi mikromilíó vizsgálatának – valamint azért is, mert a szerző meggyőződése szerint a lokális tanulmányok gyarapítása nagyban hozzájárul a hazai társadalomtörténelem fejlődéséhez. Kövér György ugyanis már a TISZAEZLÁR megírása előtt, korábbi munkássága során kifejtette szkepszisét a magyar társadalomtörténet domináns megközelítésével szemben. Ez utóbbira szerinte az jellemző, hogy országos, sőt európai „hatókörű” kategóriákból és makroszintű összefüggésekből indul ki. „Modernizáció”, „tovább élő rendiség” vagy „kettős társadalom” sémái, a „rend” vagy az „osztály” kategóriái azonban az értő és alapos helytörténeti vizsgálatokban bizonytalanná válnak, elmosódnak, megjelennek és sokasodnak a kivételek, a hibridek, a besorolhatatlan esetek. Kövér mintha azt javasolná, hogy induljunk ki a „másik irányból”, tehát a lokális társadalomtörténeti elemzésekből.

A recenzens szívesen időzne az utolsó bekezdés általánosító társadalomelméleti gondolatainál, ez azonban a recenzeált mű szempontjából mellékvágányra vezetne. Bár terjedelemben hosszabb a vizsgálat és a per leírásánál, a Tisza-

eszlár társadalomtörténetéről szóló első rész feladata mégis a második rész megértésének elősegítése.

Mi jellemző erre a Tisza menti, négy felekezettel, de – az izraeliták kivételével⁷ – magyar anyanyelvűek lakta falura? Példának okáért: az 1945 előtti magyar vidéki társadalomban – egyik – alapvető struktúráképző elemnek tekintett *birtokmegosztás* Tiszaeszláron „*még magyarországi összehasonlításban is kivívó*” egyenlőtlenségeket mutat. A családok több mint 86%-a ötholdas vagy kisebb birtokkal rendelkezett (az eszlári föld 2,23%-án), míg 6 ötszáz holdas vagy még nagyobb birtokos (a földtulajdonosok 1,42%-a) bírta a földterület 89,9%-át (113.). Mindez önmagában egy „*népes és homogén szegénység – szűk középréteg – szűk elit*” típusú társadalmi struktúrát sugallhat. A nagybirtokok között azonban volt közösségi tulajdon is, amelynek nagyobbik részét a parasztság is használhatta (például a községi legelőt), más része pedig intézmények (az egyházak, a Tisza-szabályozási társulás vagy a vasúttársaság) birtokában volt. Az sem volt mindegy, hogy miből állt ez a földterület – szántóból, (szőlős)kertből, esetleg rétből, erdőből, legelőből, nádasból (az utolsó négy kategória együttes aránya például a közép- és nagybirtokokon belül 30–50%-ot tett ki) (115.). Amikor a szerző a földtulajdon nagyságát és a művelési ág szerkezeti arányait összesítő adatbázisát klaszterelemzésnek (számítógépes csoportképzési eljárásnak) vetette alá, 15 csoportot (klasztert) kapott. Világos, hogy egy ilyen 15 osztatú kategorizáció esetén a kis-/közép-/nagybirtokos hármas tagolódás már nem eléggé árnyalt – Kővér tehát, bizonytalanságát is elismerve (119.), olyan „*fantázianeveket*” ad az egyes klasztereknek, mint például „*200 négyszögöl körüli házudvaros, kertszőlősök*” vagy „*10 hold körüli szántóföldesek*” (118–123.).

Hasonló a helyzet a jövedelmi megosztással, amelyre a befizetett adók összegéből következtetett a szerző. Amikor egyszerűen összeadta a különböző adók befizetett összegeit, akkor a táblázatos összesítés megint csak szélsőséges egyenlőtlenségeket mutatott (nemcsak az országos, de a megyei, sőt a választókerületi összehasonlítás szintjén is) (130.). Összesen azonban 4 különböző adóelem alapján lehetett fizetni, s ezek klaszterelemzésnek alávetve már 5 csoportot kapunk (132–134.). Az adóklaszterek alapján kialakított csoportok azonban csak kor-

látozott mértékben összevethetők a birtokklaszterek alapján kialakítottakkal.

A magyar történetírói hagyományban, sőt talán még a közgondolkodásban is elterjedt, hogy a dualizmuskori (majd a Horthy-korszakbeli) Magyarország egyik fontos strukturáló tényezője volt a „(tovább élő) rendiség”. Arról van szó, hogy a volt kiváltságos csoportok tagjai a formális-jogi egyenlőség 1848. évi megvalósulása után is korábbi társadalmi pozíciójuk fenntartására törekedtek, jórészt sikerrel – ha pedig fenyegetve érezték ezt a törekvésüket, akkor az ebből levezethető reakciók magyarázzák politikai fellépésüket. Tiszaeszlár szemszögéből nem a legtöbbet tárgyalt „*dzsentríkérés*” érdekes, hanem a volt kiváltságosok alsó rétege: a (parasztokénál nagyobb) földdel nem rendelkező kisnemesség (annál is inkább, mert a falu belesett azoknak a vármegyéknek a sávjába a volt Hódoltság és Királyi Magyarország határa körül, ahol a nemesség aránya átlagosan 13–16%-ot ért el). Az elterjedt sztereotípiá szerint ez a csoport „*életmódjában alig különbözött a parasztságtól, kiváltságos tudatába kapaszkodva mégis elzárkózott attól*”.⁸ A csoport létszáma elvileg jól megállapítható lenne: 1793 és 1847 között összesen 6 összeírás született a tisztaeszlári nemesférfiakról (58.), 1848 és 1882 között pedig 5 adatsort állítottak össze a „*régi jogon választókról*” (67.) (a korábbi nemesek és az 1848-ig született gyermekeik ugyanis – vagyonuktól és végzettségüktől függetlenül – ilyen választójogot kaphattak). Az adatsorok azonban egyik évről a másikra jelentős ingadozásokat mutatnak, pedig nem valószínű, hogy a nemesférfiak száma az 1845. évi 45-ről egy év alatt 57-re nőtt, majd újabb egy év alatt 54-re csökkent (58.); hasonló ingadozás mutatkozik a régi jogú választók között is. Bármennyire is egyértelműnek hinnénk a nemesség meglétét vagy nem meglétét az 1848 előtti társadalomban, ez Tiszaeszláron, úgy tűnik, esetenként kontextustól függő lehetett. És nem volt olyan zárt csoport sem, ahogy a hagyományos kép sugallja: 1828 és 1847 között a nemesek által kötött tisztaeszlári református házasságkötések 88,3%-ában az egyik fél „*pőr*” volt.

„*Összegezve úgy látjuk, hogy a választójog, a földbirtokviszonyok és az adózás alapján végzett áttekintés szélsőségesen tagolt társadalmat mutatott ugyan, ám az egyes szempontok alapján megállapított finomabb rétegzettség egy többdimenziós térben már nem kristályosított ki egységes szerkezetet. A dimenziók egye-*

sítésével az addig viszonylag rendezettnek és homogénnek tekinthető csoportok határai is összekuszálódtak, elmosódottakká váltak.” (135.) S az idézett összegzés még „csak” három tényezőt vont látókörébe, pedig további szempontok is árnyaltatják a képet.

Például a felekezeti viszonyok: Tiszaeszláron római és görög katolikus, református és izraelita közösség is élt. Érdekes módon azonban az egyes keresztény egyházközösségeken belül nagyobb feszültségek mutatkoztak ebben a korban (erre még visszatérünk), mint a felekezetek között. A szűk értelmiségi rétegen belül ugyanakkor a „vátrnál” kisebb megosztottság és elkülönülés észlelhető (167.).⁹ A társadalmi pozíciók szempontjából fontos szerepet töltött be a családi állapot és a rokonsági-komassági kapcsolatok (mint erre még szintén visszatérünk). A premodern családot gyakran idealizáló közgondolkodás nincs tisztában vele, hogy ebben a korban viszonylag ritkán fordult elő, hogy egy házaspár mindkét tagja megélte gyermekeik felnövekedését. A mai szemmel nézve nagyon rossz halálozási mutatók miatt¹⁰ magas volt az egyszülős családok, illetve a nem első házasságban élők aránya – a TISZAESZLÁR részletes családfájában is lépten-nyomon egyszülős családokkal vagy második-harmadik házasságukban élő szereplőkkel találkozunk.

A több résztelepülésből álló, kiterjedt külterületekkel rendelkező Tiszaeszláron jelentős *térbeli mobilitás* is zajlott. Az alábbi idézet jól mutatja nemcsak ezeknek a mozgásoknak a bonyolult koreográfiáját, a családi állapottal és az életciklusok változásával kapcsolatos mobilitás térbeli lecsapódását – de azt is érzékelteti, milyen hihetetlenül aprólékos munkát végzett a TISZAESZLÁR készítésekor Kövér György. „*A következő ház birtokosa ifjú Gönczy Mihály apja, szintén Mihály, a Bánffy család református jobbágya volt, s a 79. számú ház birtokosaként szabadult fel. Ifjú Gönczy Mihály 1846-ban Fazekas Pál hajadon leányát, Erzsébetet vette feleségül, előzvegyült apja vizsont 1848-ban, az utókor történéskének átmeneti zavarba ejtéséül, egy másik Fazekas Erzsébetet, néhai Fazekas Zsuzsánna nagyfalusi árva hajadon leányát. Ez utóbbi feleség háromévi házasság után, 1852-ben, 36 évesen hunyt el. Az apa még ugyanabban az évben újranősült, s a szintén özvegy 46 éves Magyar Mária-val kötött házasságot. Az 1864-es adójegyzékben az apát ismét a 79. számú házban találjuk, ő fizeti utána a házadót is. Igaz, ide van bejelentve kisebbik fia,*

István is, aki abschiedos [kiszolgált]¹¹ katonaként 1860-ban, 29 évesen vette feleségül a taksás nemes Papp Sándor leányát, Juliannát. Ifjabb Mihály vizsont 1864-ben már a 475. számú újfalusi házban adózik, s úgyszintén itt találjuk az 1870-es birtokrészleti jegyzőkönyv szerint. Ekkorra azonban a 79. számú ház a kisebbik fiú, István nevére kerül, s az apa 1877-ben, 80 éves korában Újfaluban halálozik el. Pár hónappal később Mihály fia is meghal, őt vizsont akkor a gazfalusi 184. számú házából temetik. [Utóbbi] szintén Mihály nevű fia is innen házasodik egy évvel később. Láthatóan tehát ekkorra az idős apa költözött ki az újfalusi zsellérházba, fia családja pedig Ófaluban szerzett újabb házat. Az újfalusi [Tiszaeszlár egyik résztelepülése – D. Cs.] zsellérsorra település tehát nemcsak a családalapító ifjabb nemzedék, hanem a gazdálkodásból kiöregedett öregek menedéke is lett.”¹²

A társadalomtörténeti megközelítés nem korlátozódik az első részre. A második részt is megmetszik a szereplők egyes csoportjait, a „performereket” nagyító alá helyező betétek; ezekből a „törvényesség őrei” (369–376.),¹³ (az új szerepkört betöltő) papok (389–396), az újságírók (399–412.), a védők (433–440.), az orvos szakértők (472–475.), a köz- és magánvádlók (524–531.) vagy a per gyorsírói¹⁴ (545–546.) személyét és pályáját ismerhetjük meg. Vagy példának okáért a harmadik részben a pert közvetlenül követő szabolcsi tisztújítás leírásába illeszkedik egy alapos elemzés a virilisek összetételéről, meghatározásáról és belső tagolódásáról (567–574.).

Visszakanyarodva az első részhez: ennek számos témája terjedelmi okokból itt nem tárgyalható, egyet azonban feltétlenül ki kell emelni: a *konfliktusokat*. „*Ha valaki netalán arra számít, hogy a 19. századi Eszlárról valamilyen bukólikus falukép körvonalai bontakoznak ki, azt csalódás fogja érni. Inkább a hely szelleméhez illően zubborgó, fortyogó láphoz hasonlítanám a terepet, amely ha nem is kitérni készül, mint egy vulkán, de bármikor lánggra lobbanhat, mint a tőzeg. A felizásra való hajlandóság a normális állapota.*” (11.) Pedig – legalábbis ebben a korban – a dualizmus korával kapcsolatban rendszeresen emlegetett társadalmi konfliktustípusok, beleértve a zsidósággal kapcsolatosakat is, jórészt hiányoznak a faluból. Konfliktusok sora alakult ki vizsont az árvízi védekezés kérdésében, az iskolák ügyében, a bíróválasztás kapcsán, a papok és gyülekezeteik között. Kü-

lönösen az utóbbi konfliktustípus keltette fel Kövér György érdeklődését, még hozzá teljes joggal. „*Híveimmel, mint az ilyen gyűlevész néppel kell is, kellő szigorral bánok el, ha kell*” (229.) – a magát a nagy perben exponáló, antiszemita lapok helyi levelezőjévé „előlépő” katolikus lelkipásztor fogalmazott az érsekének írt levelében, amelyben az őt feljelentő híveinek akart visszavágni.

A református gyülekezeten belül még gyorsabban eldurvult a helyzet. „*Fojó év április 2i estve ugyan azon leányt, Tilk Máriát, kinek Csiszár Sámuel úr pénzt ígért, mint szolgálóját, az éjeli edény bevitelekor, az ágyba magához rántá, s rajta erőszakolt tett, mely otmán tettét e tiszteletes nevet viselő férfinak az ablakon – gyertya égve benn – nézé éppen akkor oda menő Csugán Gábor T. Eslári lakos, ki a leány szeretője. E tette miatt a tiszteletes lelkipásztor úrtól kijövő leányt a férfi megtámadta s mondá, hogy mivel a pappal ezt művelé, most már nem fogja nőül venni. T. lelkipásztor úr ezt megtudván, másnap Csugán Gábort behívata magához, s megfeleltetve papi állásáról, nevezett férfitval ököre és birokra szállt a lelkési lakban, s midőn az izmos lelkipásztor Úr a Curapásztoralissal össze nem férőleg már tsak nem megfojtá a férfit, rohant be a nevezett szolgáló leány, kérve a lelkészt, hogy ne ölné meg szeretőjét, inkább őtet, s csak akkor ereszté el. A szolgáló Tilk Mária... a Tiszába ugrott, de onnan szerentsésen kifogatott...*” (222.) – Református hívek esperesükhöz küldött leveléből származik a részlet. Bár nem is az első panaszos levél volt, az ebben az évben (1875) megtett egyházi látogatás azt alapította meg, hogy az egyházközösgnél „*cégéres botrányok nem fordultak elő*” (222.).

Két év múlva a vádak már arról szóltak, hogy a lelkipásztor teherbe ejtette és magzatelhajtásra kényszerítette az új szolgálóját. Csiszár bíróság elé került, amely ugyan „*bizonyítékok hiányában*” felmentette, azonban pénzbírságra ítélte a „*tanuk ellenében használt fenyegései*” miatt (223–224.). 5:4 arányban az egyházmegyei törvényszék ezek után is felmentette a vádak alól Csiszárt, akit csak újabb tiltakozó mozgalom tudott az említett per után egy évvel lemondásra kényszeríteni.

A Csiszár-ügy a TISZAEZSLÁR szempontjából nemcsak a „*Tiszának menő szolgálólány*” háttorzongató motívuma miatt érdekes,¹⁵ hanem azért is, mert a lelkéssel szembe forduló hívek hangadói között volt egyrészt az egyházközösség főgondnoka, Ónody Géza, másrészt Farkas Gá-

bor. Ónody akkor már képviselőként először teremtett országos nyilvánosságot a tiszaezslári vérvádnak 1882-es országgyűlési beszédével.¹⁶ Farkas Gábort pedig – akit Eötvös Károly a vérvádkoncepció egyik titkos kitalálójának tartott – a két ügy között, néhány hónappal Solymosi Eszter eltűnése előtt választották Tiszaezslár bírójává. (Korántsem melleleg: az elődje korrupciós vádak miatt nem indult újra, de a hangulat így is úgy felforrósodott, hogy a szavazást félbe kellett szakítani. Mivel a jelen lévő szolgabíró „*csendlegényeivel*” nem tudta fenntartani a rendet – egyiket „*szolgálatképtelenné verték*” –, a folytatáshoz katonaság kirendelése vált szükségessé. Az 1882 elején megválasztott „*új előjáróság ugyan a visszaélések leleplezése révén folytatta a [pénzügyi?] leszámolást elődével, de ezáltal önmagában a pénztárt nem tudta fizetőkész eszközökkel megtölteni*”; 243–244.)

„*A lecsúszástól félé (alsó) középrétegek »osztályhelyezete« egyenes úton vezet (het) az antiszemitizmushoz*” – elterjedt magyarázattípusról van szó, amely bár nem is teljesen alaptalan, Kövér György szerint mindenekelőtt *éltelen* a konkrét társadalmi (történelmi) cselekedetek megértésekor. A TISZAEZSLÁR szerzője Victor Turner antropológus modellje alapján úgy véli, hogy az ún. társadalmi drámákban ideiglenes struktúrák alakulnak ki, amelyek nyitottabbak, dinamikusabbak, mint a megmerevedésre hajlamosabb társadalmi struktúrák. A szereplők – alkatuk, kreativitásuk, a „*fellépésben*” való esetleges jártasságuk és más, nehezen kiszámítható tényezők befolyása alatt – több vagy kevesebb eséllyel bírnak a dráma kimenetelének befolyásolására vagy legalábbis a nekik „*kiosztott*” szerep formálására.

Ezért fontos Kövér György számára a falu társadalmának és az ügy későbbi szereplőinek részletes előzetes bemutatása. A Csiszár-ügy tanulsága a későbbi nagy per szempontjából, hogy „*a reformátusság hangadói nem először próbálták ki erejüket lelkészükkel szemben. Nemcsak rutinjuk volt tehát, de voltak olyanok is, akik mindkét konfliktusból¹⁷ kivették a részüket... Az is világossá válhatott számukra, hogy a falu tekintélyes gazdáinak csatlakozása a petícióhoz s a »szolgálati út« betartása, a panasz espereshez való akár személyes eljuttatása önmagában nem hozza meg a kívánatos eredményt. Sőt, sikeresebbnek tűnhetett, ha az ifjú, ambiciózus helyi középbirtokos főgondnok [Ónody Géza], mintegy*

átnyúlva az esperes feje fölött, közvetlenül fordul a püspökhöz. Végül azonban Csiszár Soma bukását nem a világi, egyházi törvényszékek ítélete hozta meg, hanem az újabb... mobilizálás, amelynek révén ismét mintegy száz embert sikerült a parókia udvarára mozgósítani... [A tiltakozók között] meghatározó szerepet játszott a falu egyik taksás nemes családja, a Farkas klán... a kemény és harcias mag azonban nem korlátozódott erre a familiára... A falu református vezető rétege a község határain túl is tapasztalatokat, sőt mi több jártasságot szerezhetett a konfliktuskezelés helyi (megyei) technikáiban, s minden megelőző viszály óhatatlanul beépül a későbbi konfliktusok gerjesztésének, csillapításának rituáléiba” (228.).

Hangsúlyozni kell: a recenzió terjedelmi okokból foglalkozik ilyen kiemelten a Csiszár-ügygel. Maga a TISZAESZLÁR sokkal árnyaltabb és részletesebb módon mutatja be a szereplőket – később csak az Ónodyakat 17 oldalon (252–263.), a Farkas klánt 8 és fél oldalon (285–293.) keresztül. Csak egyetlen a számos példa közül, amelyek Kövér alaposágát mutatják: felderítette például, hogy Farkas Gábor taksás nemes volt. Ennek az információnak önmagában is jelentősége lehet, de különösen azzal egybevetve, hogy ezt a származást sem Eötvös Károly ügyvéd, sem Bary József vizsgálóbíró nem vette észre. Miközben a tiszaezlári ügyről visszaemlékezők – koruk gyermekeiként – sokat foglalkoztak maguk és a többi szereplő pedigréjével,¹⁸ a legnagyobb gyarapodást mutató, helyi pozíciók sorát megszerező kisnemescsalád tagját, a bírót paraszternak nézték.

Kövér György tágra vonja amaz írások¹⁹ és ismeretek körét, amelyeket szerinte „átlagos történeti felkészültséggel tudni illik erről a témáról” (13.), de talán nem felesleges röviden ismertetni, mi is volt a tulajdonképpeni „tiszaezlári ügy”. 1882. április elsején, a zsidó húsvétot megelőző szombaton kántort s egy személyben metszőt²⁰ akart választani a tiszaezlári izraelita közösség. Ugyanezen a napon eltűnt a 14 éves cseléd lány, Solymosi Eszter. A csak május 4-én kezdődött vizsgálat folyamán Bary József vizsgálóbíró a metszői állásra pályázókat gyilkossággal, a tiszaezlári zsidók egy részét bűnpártolással gyanúsította. Legfőbb „bizonyítékát” kezdetben főleg a 14 éves Scharf Móric²¹ vallomása képezte (amelyet a szülők és ügyvéd jelenléte nélkül vettek fel; a fiút ettől kezdve egészen az 1883 nyarán tartott végtárgyalásig családjától elszigetelve tartották). A vád gyanúját alátámasztot-

ták még vádlottak vallomásai (amelyeket Scharf Móric kivételével, kényszerre hivatkozva visszavontak a tárgyaláson), illetve a falu keresztény lakóinak vallomásai (amelyek kezdetben feltűnően ellentmondásosak voltak, a vizsgálat és a per 16 hónapja alatt ugyanakkor feltűnő módon közeledtek egymáshoz). 1882 júniusában Tiszadada magasságában máramarosi tutajosok egy női holttestet fogtak ki („dadai hullá”), aki a védelem szerint Solymosi Eszteré volt, míg a vádkonceptió szerint ismeretlen személyazonosságú zsidó nő, akit – a hatóság félrevezetésének szándékával – az eltűnt lány ruháiba öltöztettek. A tárgyaláson az ügyész bizonyítékok hiányában a vádlottak felmentését kérte, s valóban ez lett az ítélet is.

Kövér kerüli a vádkonceptió egészét minősítő jelzőket, ugyanakkor a részállítások, érvek, vallomások, „bizonyítékok” sora kapcsán újra meg újra kénytelen minősíteni azoknak nemcsak megalapozottságát, de intellektuális színvonalát, logikai koherenciáját is. Kezdve magával a vád alapállításával: három pályázó, tehát *egymás vetélytársai* együtt követték volna el „a gyilkosságot”, s tulajdonképpen az sem „derült ki”, hogy *előre megfontolt, vagy „hirtelen felindulásból”*. Elvégre nem életszerű, hogy rituális gyilkosságot ötletszerűen, egy éppen arra tévedő áldozaton hajtsanak végre, ugyanakkor képtelenség lett volna előre kiszámolni, hogy mikor ér a helyszín közelébe a gazdasszonya által többórás útra küldött cseléd lány. Maga a „rituális indíték” megfogalmazása is tele volt ellentmondásokkal: Bary emlékirataiban egyenesen azt állítja, „*vérvádról a tiszaezlári perben sem a bírósági iratokban, sem a végtárgyaláson szó sem volt*” (334.). Ezt ugyanakkor cáfolja a vizsgálati anyaghoz csatolt, másolatban Bary saját irathagyatékában is fennmaradt „recept” – amely „*az »Opfermehl« készítését »ártatlan keresztény szárított vérenek vegyítésével« írta le*” (334–335.). Ugyanakkor a tárgyaláson a zsidó tanúk, beleértve a vallomását mindvégig fenntartó, tehát a vád koronatanújának számító Scharf Móricot is, azt állították, hogy április 1-jén volt már pászkaük (334.).

Atucatnyi „bűnpártoló” eszlári zsidó kiválasztása²² egyes esetekben feltűnően ötletszerű volt. A vád nem tudott tárgyi bizonyítékkal szolgálni, beleértve az állítólagos áldozat holttestét is. Sőt: Baryéknak kifejezetten cáfolniuk kellett, hogy a dadai hullá Solymosi Eszteré lett volna, ami a végletekig feszítette a vádkonceptió belső

gyengeségeit. „A hullaúsztatás abszurd víziója” (455.) szerint ugyanis több száz kilométerre északabbról induló máramarosi tutajosok, akik nem tudhatták előre, melyik napon érnek a Tisza adott szakaszára, de még azt sem, hogy a folyó melyik oldalán kötnek majd ki, szereztek és magukkal vittek egy (ismeretlen és sehol sem „hiányolt”) meztelen női hullát is. Eslzárnál egy „középidéjű barna asszony” odakiáltotta egyiküknek, hogy „maga az, Herskó Dávid?” Az igenlő válasz hallatán átadta Solymosi Eszter ruháit (amelyet tehát két és fél hónappal a „gyilkosság” után, másfél hónappal a vizsgálat megindítása után is őriztek, miközben maga a holttest, legalább is a koncepció szerint, sosem került elő). A ruhákat ezután ráadták a halottra, és azt a vízbe dobták. Érdekes, hogy ezután a tutajosok egyrészt siettek gyanúba keverni magukat, mivel ők veték észre először a vízben úszó hullát, másrészt eltemették még a hivatalos személyek érkezése előtt – miközben a koncepció szerint arra szólt a „megbízásuk”, hogy „találtassák meg” a Solymosi Eszter ruháiba öltöztetett halottat. „Aki akár egy keveset is hallott a 20. század percsináló gépezeteiről, mondjuk a paksi halászkunyhóban elképzelt Rajk–Rankovics-találkozóról, már nem tud meglepődni ennyi valószínűtlenség olvastán” (457.) – jegyzi meg ezen a ponton rezignáltan Kövér.

A koncepció valószínűtlenségének regisztrálása azonban nem jelenti azt, hogy a szerző ne vegye komolyan. „A dadai hulla egyszerre vetett fel kriminalisztikai, jogi, orvosi és végső soron ismeretelméleti problémákat” (459.) – fogalmaz Kövér György. S míg a vád azonnal „tudta”, hogy nem Solymosi Eszter hulláját találták meg, a védelem pedig ugyancsak azonnal „tudta” ennek az ellenkezőjét, a TISZAESZLÁR szerzője a fent felsorolt problémák 44 (!) oldalon keresztül tartó (459–503.) tárgyalása után konstatálja, hogy egyik meggyőződést sem sikerült bizonyítani. A szerző máskor is ennyire „visszafogott” az önjelölt vizsgálóbíró/nyomozó szerepével kapcsolatban: „Munkám során sokszor kérdezték tőlem, hogy milyen alternatív megoldást tudok Solymosi Eszter eltűnésének rejtélyére. Mindig elzárkóztam a választól. Most sem tehetek másként.” (706.)

A fent idézett kiszólás kapcsán nem árt emlékeztetni: számos meggyőződéses kommunista hitt (egy ideig) Rajkék bűnösségében – míg, paradox módon, az eszmével szemben közömbös vagy éppen ellenséges kortársak erre kevésbé voltak hajlamosak. Hogy mit tartanak az

emberek hihetőnek vagy valószínűtlennek, az jelentős részben „lokális kontextusuktól” függ, tehát ennek a gondolatmenetnek az alapján is csak helyeselni lehet a TISZAESZLÁR megközelítését. Mindazonáltal kihagyhatatlan a tágabb – társadalmi, politikai, intellektuális és így tovább – kontextus figyelembevétele is. Konkrétabban: a *vérvád* topozsának megléte, az európai kulturális tradíciónak ez a majd' kétezer éves²³ eleme a tiszzaeszlári ügy *nem elégséges, de szükséges* előfeltétele volt. A *vérvád* „fénykorát” jelentő középkorban és kora újkorban azonban a kor embere számára a zsidók vallása egyértelműen *nagyobb bűnt jelentett*, mint állítólagos rituális gyilkosságaik. „Az eretnekség bűn, és nemcsak kiközösítést érdemel, de halált is”²⁴ – nem egy fanatikus inkvizitor, hanem a szelidsége miatt „angyali doktornak” is nevezett Aquinói Szent Tamás fogalmazott így. S bár a zsidók az eretnekeknél „kedvezőbb” helyzetben voltak, mint „Isten engedélyezett ellenségei” (Halmos Károly nyomán, 707.), a korabeli emberek számára szinte a pusztá létük is provokációnak számított, ezért „fogékonyak” voltak minden olyan gondolatra, amely a zsidók üldözését „indokolhatta”.

Kövér György könyve harmadik részének (561–703.) tárgya a tiszzaeszlári ügy tágabb kontextusa. Viszonylag keveset foglalkozik a *vérvádtoposz* történetével – nyilvánvalóan úgy véli, hogy ez kellőképpen kutatott téma²⁵ ahhoz, hogy ne gyarapítsa tovább könyve amúgy is tekintélyes terjedelmét. Nagyobb hangsúly került ugyanakkor a – mindkét oldalon elterjedt – *összeesküvés-elméletek* elemzésére. A vádkoncepció hívei szerint „a zsidók (és barátaik) összeesküdtek, hogy fanatikus és valóban bűnös hitsorsosaitak felmentessék” – ezzel a verzióval Kövér explicit módon nem vitatkozik, hisz tulajdonképpen könyve egésze felfogható az ilyen teóriák cáfolataként.

Más a helyzet a védelem összeesküvés-elméletével, amely szerint „tanult emberek” eszelték ki az egész ügyet, és „súgták a tiszzaeszlári népnek” a *vérvád* forogatókönyvét. Eötvös Károly ennek az „összeesküvés”-nek a jeleként értékelte például, hogy a tanúk idővel módosították első vallomásaikat az általuk *látott és hallott* – tehát nem vélelmezett – eseményekről is, még hozzá egyre inkább olyan formában, hogy az a vádat alátámassza; vagy esetleg a vizsgálat előrehaladtával „kezdtek emlékezni” a vádlottak-

ra nézve terhelő eseményekre. A perre csak Eszlárról beidézték 83 tanú (535.) szinte mindegyikétől lehet ilyen „megvilágosodásokat” idézni, de a legjobb talán Cseres Andrásné példája, aki 13 hónappal a nyomozás megindulása után jelentkezett először tanúnak. Elmondta, hogy az egyik zsidó nő – bár tudta, hogy Cseresné az egyetlen helyi keresztény, aki tudott „zsidóul”, azaz jiddisül – előtte beszélt meg a férjével, hogy melyikük vigye le „a ruhát” a Tiszához, „odaadni”. A ruhát „őrző” zsidót Jakóbnak hívták, bár zavarba ejtő módon egyik vádlottnak sem ez volt a keresztneve. A bíró kérdésére, hogy miért nem jelentkezett eddig vallomástételre, a nő ezt válaszolta: mert „*nehem olyan türelmem van*” (456–457.). Azokat a keresztény tanúkat pedig, akik a koncepciót alá nem támasztó vallomásokot tettek, a falu mint „árulókat” durva nyomás alá helyezte (az egyik tanút a saját szülei tulajdonképpen feljelentették mint hamis tanút) (537.).

Kövér szerint mindezeket nem egy központ által irányított tudatos torzítások, hanem a társadalmi dráma dinamikája magyarázza. Csak egyetlen példa ezzel kapcsolatos érveire: a „dadai hulla” azonosításán a tanúk döntő többsége tagadta, hogy Esztert látta volna. A tárgyalásra „átvizionált” emlékek az azonosításról még egységesebbé váltak (például a halott szeme színét illetően utólag született konszenzus). Egyes szemtanúk azonban utólag „emlékezni kezdtek” egy forradásra is a hulla nyakán. Egy összeesküvés nem követett volna el ilyen hibát, hisz a vádkoncepció szerves része volt, hogy a dadai hulla *nem* Solymosi Eszteré. Egyébként sem az azonosításról szóló vizsgálóbírói jegyzetek, sem az orvosi jegyzőkönyvek nem találtak sérülést a nyakon (467–470.).

Korántsem mellékes szempont, hogy az azonosításon a tiszaezláriaknak *meztelenül* mutatták meg a dadai holttestet. Lehet találgatni, hogy a tanúk közül – az édesanyját is beleértve – hányan és utójára mikor láthatták a serdülő lányt meztelenül; arról a pszichológiai gátról nem is beszélve, amit családtag, rokon vagy ismerős felismerése jelentett volna egy olyan hullában, amely – ha valóban Solymosi Eszteré volt – akkor már két és fél hónapot töltött a vízben.²⁶

A vérvád „játékszervezői”²⁷ közé idővel nem helyiek is bekerülhettek – nagyon tanulságos ebből a szempontból a korabeli sajtó Kövér által nyújtott elemzése – de a tiszaezláriak „játé-

ka”, részvétele, kezdeményező szerepe elengedhetetlen volt az ügy megkonstruálásában. S ebben a játékban nem tudatosan fontolóra vett és kidolgozott stratégiák működtek, illetve nem „csak” az antiszemitizmus volt az egyetlen érzelmi tényező. Elég arra gondolni, hogy ha Solymosi Esztert *nem* ölték meg, akkor az alternatíva vagy a szökés, vagy az öngyilkosság, amely mindenképpen „*súlyos erkölcsi teherként nehezedik Eszter megítélésére*” (470.), illetve a családja és/vagy a rokoni-szomszédsági körhöz tartozó (316.) gazdasszonya²⁸ megítélésére is. Nyilvánvaló pszichológiai motívumok erősítették az olyan értelmezés elfogadását, amely szerint nem egy lány „botlásáról”, hanem áldozattá válásról van szó.

Sőt: a vérvád idővel nem „csak” hogy megszabadította az esetleges „vádaktól” Solymosi Eszter alakját, de kifejezetten felstilizálta, „mártírként”²⁹ tüntette fel egy olyan ügyben, amelyben „*maga a kereszténység van veszélyben*” (471.). Talán a közösség szinte folyamatos, ilyen irányba vezető, öngerjesztő diskurzusa erősítette meg Solymosinét is: a vizsgálat kezdetén elesett özvegyasszony, aki „*szinte sohasem egyedül cselekedett*”, a per idejére már „*sokat önállósodott. Hangja is megjött. [...] Ekkoriban kevésbé látszik rajta a család, a falu közvetlen befolyása, bár valójában most is a falu véleményét jeleníti meg. Sőt, mintha inkább ő próbálná irányítani a többieket. Egyre otthonosabban érzi magát a tárgyalóteremben...*” (471–472.).

Az összeesküvés-elméletek elutasítása nem jelenti egyúttal annak elvetését is, hogy a tőlük függetlenül kibontakozott játszmát ne próbálták volna országos politikai szereplők is kihasználni; az „antiszemita közérzetlet spontán lángkapása” séma elutasítása viszont nem jelenti azt, hogy a tiszaezlári ügy ne gyakorolt volna hatást az országon végighullámzó 1883–84-es zavarásokra, mindenféle „titkos szervezőközpont” tevékenysége nélkül is.

Kövér is hivatkozik Eötvös visszaemlékezéseinek arra a részletére, amikor az ügyvéd-politikust országgyűlési képviselőtársai megpróbálták lebeszélni a védelem elvállalásáról. Azzal kecsegtették, hogy egy (kilépő) kormánypárti és ellenzéki képviselőkből alakuló új párt vezetője lehetne, amely az antiszemitizmus kártyájának kijátszásával megdönthetné Tisza Kálmán miniszterelnök rendszerét. Eötvösnek nem az ügyvédi vagy értelmiségi, hanem a politikusénje került előtérbe, amikor elismerte: „*a felekezeti*

gyűlölség utálatos eszköz politikai célok elérésére, de ha függetlenségünk kivívására alkalmas volna,³⁰ magam is gondolkodóba esném, ne használjam-e föl”.³¹ Végül azonban úgy találta (legalábbis az évtizedekkel később írt emlékiratai szerint), hogy nem alkalmas, mert ha ennek nyomán zavargások törnek ki, abból csak a konszolidáló hatalom nyerhet. A miniszterelnök nyilván az első perctől felismerte az irányzat „zsidókérdésen” túlmutató romboló potenciálját: „Igen, az első percben ez zsidóügy, de méltóztassanak meghínni, ha az első lépést a [z antiszemita] mozgalom megtette, jön utána a második lépés, mely azután a vagyontalanok ügye a vagyonosok ellen, a mely többé azután nem zsidóügy” (604.) – jelentette ki az országgyűlésben Tisza az 1883. őszi zavargások után. (Emlékeztetőül: hét évvel később mondott le, az eddigi leghosszabb magyar miniszterelnöki megbízatás után, egészen más okokból.)

A budapesti események leírása kapcsán a mai olvasó nehezen tudja elkerülni az áthallásokat, például amikor kiderül, hogy a korabeli függetlenségi ellenzéki lapok szerint antiszemita „zavargások... tulajdonképpen nem voltak, csak rendőri brutalitás és az azzal szembeni ellenállás” (616.). Vagy: „Nincs új a nap alatt: főkapitányi utasításra a rendőrök aznap nem viseltek számot...” (629.)

A zavargásokat Kövér a német eredetű „hecc” vagy „kravall” kifejezésekkel illeti, hogy megkülönböztesse az orosz „pogrom”-tól (596.). Ugyanis „a magyarországi erőszakhullám egyértelműen a közép-európai típusba tartozott, ahol a tárgyi világ, a tulajdon rongálása, az elrettentés, elüldözés állt a középpontban, s nem az emberélet elleni közvetlen támadás” (685.). Érdekesek a nemzetközi összehasonlítás adatai is: német földön 1848-ban például 180 alkalommal tört ki antiszemita erőszak – ami „csak” két halálos áldozattal járt (682.). Pedig 1848-ban például Berlinben vagy Bécsben nagyon véres összecsapások voltak a felkelők és a hatalom között. Ugyanakkor az 1881-es oroszországi pogromban mintegy 20 000 zsidó házat lerombolták, 225 nőt megérőszakoltak, s mintegy 40 áldozatot megöltek (683.).³²

Mai szemmel nézve a brutalitás kisebb szintje nem „ártalmatlanabbnak”, mint inkább – gyakran – abszurdabbnak tünteti fel a korabeli erőszakhullámot. Kövér is paradigmatikusan „szép archetipikus kelet-európai történetnek” minősíti a szilvágyi esetet, pedig a Zala megyei településen zavargás sem tört ki. „Egyetlen zsidója, Svarc Rudolf/Rezsó, a kocsmáros augusztus 28-án este meg-

vendégelte a falubelieket, köztük a bírót... Éjjel feléltözött az őt nyugtalanító kérdéssel: menjen-e vagy maradjon? A zalaegerszegi zavargások hírére tudni szeretete volna, hogy biztonságban érezheti-e magát a falujában. Megnyugtatták, sőt a bíró örököt rendelt a házához. Másnap estére azonban a kocsmáros mégis elhagyta a falut. Házánál pedig »zajongás« kezdődött. Az iskolatanító, Pászty György és felesége tüzelte az embereket. »Gyávák vagytok! Egerszegegről s mindenünnen elűzték a zsidókat; nektek csak egy van, s azt is őrzitek. Várjatok csak, majd eljövök a zsidóüldözők, s akkor jaj lesz nektek!« A bíró elbeszélése szerint a tanító apokaliptikus, fordított Noé bárkája vízióval győzködte a falusiakat: »a zsidókat mindenünnen elűzték, javaikat szétszórták, s őket magukat egy hajóba zárva a tengerbe süllyesztették«. Meghányták maguk között a dolgokat, s a bíró biztatására hazavitték a kocsmáros házából dolgokat, azzal a jelszóval, »jobb lesz, ha nálunk maradnak, mint ha idegenek kezébe kerülnek, mert Schwarcz ügysem jó többet vissza«. Am »midőn megtudták az igazságot«, mindent visszavitték. [...] Csakhogy akkor már késő volt, Schwarcz visszajött, s összesen 41 ember került Szilvágyról a vádlottak padjára. [...] A törvényszék... végül egyedül Pászty tanítót találta bűnösnek, és 1 évi államfogházra ítélte...” (648.)

Kövér György szándéka és a szándék szolgálatába állított teljesítmény több, mint tiszteletre méltó. „Solymosi Eszter eltűnésének ügyében a valóság, a referencialitás eltűnt a korabeli diskurzusokból. A perben, a (megyei, országos, sőt nemzetközi) politikai nyilvánosságban csak kétféle beszédmód létezett: azoké, akik a zsidókat vádolták a leány eltűnésével, s azoké, akik nem hittek ebben. Saját magukra forgatva a korabeli kölcsönösen megvédegyező sajtószalagcímeiket: egyik oldalon álltak a »saktervádlok«, a másikon pedig a »rituális bünt tagadók«. [...] A tiszaezlári ügynek ebben az értelemben máig nem alakult ki történeti diskurzusa. Könyvünk meglehetősen ambiciózus szándéka az volt, hogy kísérletet tegyen a tiszaezlári dráma történeti beszédmódjának újraelapozására.” (707–708.) (Bár a Kövér Györgynél kishitőbb recenziens attól tart, hogy a TISZAEZSLÁR olvasói – s még inkább azok, akik nem olvassák el a könyvet, mégis határozott véleményük van vagy lesz róla – feltehetően így is besorolják majd az egyik táborba.)

Ha manapság az interneten rákeresünk a „Solymosi Eszter” kifejezésre, akkor az első helyeken döntő többségében a vádkoncepciót elfogadó honlapokkal találkozunk. De talán reménykedni lehet abban, hogy ezt a jelenséget

nem „a mai magyar többség véleményével”, hanem csak egy sajátos és aktív szubkultúra „lokális kontextusával” magyarázhatjuk. Legalábbis, ha rendelkezünk Kövér Györgyéhez hasonló lelkierővel és kitartással, hogy ilyen magyarázattal próbálkozzunk.

Jegyzetek

1. A továbbiakban: TISZAESZLÁR. A külön megjelölés nélküli oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak.
2. Tóth Zoltán: SZEKSZÁRD TÁRSADALMA A SZÁZADFORDULÓN. TÖRTÉNELMI RÉTEGZŐDÉS ÉS TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS A POLGÁRI ÁTALAKULÁSBAN. Akadémiai Kiadó, 1989.
3. Benda Gyula: ZSELLÉRBŐL POLGÁR. TÁRSADALMI VÁLTOZÁS EGY DUNÁNTÚLI KISVÁROSBAN. KESZTHELYI TÁRSADALMA 1740–1849. L'Harmattan, 2008.
4. Husz Ildikó: CSALÁD ÉS TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ A 19. SZÁZADBAN. TÖRTÉNELMI-SZOCIOLÓGIAI TANULMÁNY EGY BUDA KÖRNYÉKI MEZŐVÁROS TÁRSADALMÁRÓL A CSALÁDSZERKEZET VÁLTOZÁSÁNAK TÜKRÉBEN. Osiris, 2002.
5. Fél Edit–Hofer Tamás: „MI KORREKT PARASZTOK...” HAGYOMÁNYOS ÉLET ÁTÁNYON. Korall, 2010.
6. Emmanuel Le Roy Ladurie: MONTAILLOU, EGY OKSZITÁN FALU ÉLETRAJZA (1294–1324). Ford. Jászay Gabriella. Osiris, 1997. A kötet is szerepel a Kövér által „keresett követni való minták” között (10.). Le kell azonban szögezni: a vizsgálat és a per anyaga a TISZAESZLÁR-ban feldolgozott adatok fontos (147.), de messze nem kizárólagos forrásának számít.
7. Úgyszólván valamennyi tiszaezslári zsidó tudott magyarul, de egymás között a jiddist használták (amit a tanúk „német zsargonnak” neveztek). A per vádlottai közül egyik sem született Tiszaezsláron, de csak egyikük volt külföldi (galíciai) születésű. Mindennek az a jelentősége, hogy a korabeli, sőt azóta is elterjedt vélekedés még a dualizmus korában is „jelentős galíciai bevándorlásról” szólt.
8. A korszak történelmének egyetemi tankönyvében Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán zenekívül egy elgondolkodtató összefüggést is ismertet: „A szegényes viszonyok között is érvényesülő kiváltság tudat és a deklaszálódás tényének feszültsége lehet az egyik magyarázata annak, hogy a kisenemesség erősen felülreprezentált volt a bűnözési statisztikában.” (In: Gergely András [szerk.]: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A 19. SZÁZADBAN. Osiris, 2003. 93.)
9. Az sem igazán vág egybe a sztereotíp képpel, mennyire változékony, mennyire mobilis volt ez a falusi értelmiségi réteg – legalábbis Eszláron (160.).
10. Az 1870-es években a férfiak várható élettartama 28,8 év, a nőké 31,5 év volt – és ez már számottevő növekedést jelentett az előző évtized adataihoz képest. Egyébként módszertani értelemben is több mint tanulságos: 1880–82-ben a református anyakönyvben bejegyzett elhalálozások összesen 56,6%-át „sínlőds”, „kelevény” vagy „gyengeség” okozta (23.).
11. Lásd „obsitos”. (D. Cs.)
12. Vagy egy következő példa alapján: „előzvegyült ófalusi asszonyok” (141.), ezért találunk a falunak ezen a részén a háztulajdonosok között gyakran asszonyneveket (140.).
13. Ismét csak egy példa az így kialakult képek árnyaltságáról: Kornis Ferenc törvénytudó elnökről megtudhatjuk, hogy például családtag visszaemlékezése szól állítólagos antiszemitizmusáról; ugyanakkor három évvel a per után dr. Heumann Ignáccal, a zsidó vádlottak egyik zsidó ügyvédjével intéztette legbizalmasabb családi peres ügyeit. Az antiszemitizmus iradalom gyakran emlegeti, hogy Kornis a per után visszavonult, azt sugallva, hogy beleroppant az ítéletbe, amelyet hoznia „kellett”. Ritkábban emlegetik, hogy 59 évesen vonult vissza, hogy egy nagyon gazdag házasságnak köszönhetően biztos anyagi helyzetbe hátrált, illetve, hogy később visszatért a közeletbe, és három cikluson át országgyűlési képviselő lett. Első alkalommal éppen Ónody Gézátt legyőzve (369–370.).
14. Utóbbi első pillanatban túlzásnak tűnhet. Valójában azonban több mint érdekesnek bizonyult az az információ, hogy a per jegyzőkönyvét „az országgyűlés hattagú gyorsíróirodója készítette. Nem akárhikiből állott ez a csapat. Vezetője Günther Antal... később... igazságügy-miniszter, majd haláláig a Kúria elnöke. [...]...tagja volt még Fayer László... aki 1873-ban szervezett magántanári képesítést a budapesti egyetemen, ahol a büntetőjog professzoraként írta be a nevét a magyar jogtörténetbe” (545–546.).
15. És még csak nem is az alábbi részlet miatt, amely a Csiszár-ügy egyetlen – ismeretlen hátterű – „zsidó motívuma”. A lelkész az egyik ellene írt, kivételesen névtelen levél kapcsán ugyanis így reagált: „mennél többször olvassa el, annál inkább az a meggyőződés alakul ki, hogy »a sujo rágalom zsidók által volt ellenem vezetve«. (A levél, sajnos nem maradt fenn!)” (226.)
16. Egy kis eszmetörténeti folytonosság: e sorok szerzője utolsó, e hasábkon megjelent írásában (Holmi, 2009. szeptember, 1252–1258.) egyszer már hivatkozott erre a beszédre. A recenzens akkor – Welker Árpád írása alapján – idézte a Borsszem Jankó című élcslapot: a zsidó kispolgárt megszemélyesítő alakja az Ónody-beszéd óta úgy látja, hogy ehhez képest „Istóczy ed okos férfit” („Welker Árpád: »WAHRMANN A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSÉBEN«. In: Frank Tibor [szerk.]: HONSZERETET ÉS FELEKEZETI HŰSÉG. WAHRMANN MÓR 1831–1892”. 111–170.; az idézet: 167.). Ónody beszédét követte Istóczy beszéde, majd Istóczy párbaja az általa a beszéd közben folyamatosan provokált Wahrmann Mórral.
17. A tiszaezslári reformátusok ugyanis már 1858-ban lemondatták Csiszár elődjét, az akkori lelkészt;

Farkas Gábor már akkor is a panaszosok között szerepelt (212–213.). (D. Cs.)

18. „...*Feltűnő, hogy a judikatúra szereplői milyen fontosnak tartották, hogy meghatározzák saját maguk és családjuk (sőt ellenfeleik) származását és pozícióját a társadalom viszonyrendszerében.*” (369.) Eötvös például XIV. századi őseihez hátrált vissza, hogy „*ősi keresztény családból való származását*” bizonyítsa.

19. Kővér az előszóban Bary József, Eötvös Károly, Krúdy Gyula és Sándor Iván műveit sorolta a „kötelező irodalom” kategóriájába. Jellemző az érdeklődésre egyébként, hogy az elmúlt tizenkét évben mind a négy említett mű megjelent új vagy reprint kiadásban.

20. Bár egyes résztvevők számára a kántori állás fontosabbnak számított, mint a kóser állatvágások rituális tisztaságáért felelős metsző („sakter”) pozíciója –jellegzetes módon, a vádkonceptióban hívők konzekvensen csak ez utóbbi, „*jobbán hangzó*” fogalmakat emlegették (331–332.).

21. Nem számítva öt éves öccse fecsegését, amelyet még a vádhatóság sem próbált „tanúvallomássá” alakítani.

22. Az 1880-as népszámlálás szerint a falunak 138 izraelita lakója volt (25.).

23. Bár, a történelem szinte már groteszk iróniájáért: megjelenésekor a *keresztényeket* vádolták ártatlan vér rituális fogyasztásával a pogány rómaiak.

24. Richard W. Southern: *A NYUGATI TÁRSADALOM ÉS AZ EGYHÁZ A KÖZÉPKORBAN.* Ford. Jászay Gabriella. Gondolat, 1987. 16.

25. A szakirodalomból – többek között – Kende Tamás könyvére (VÉRVÁD. EGY ELŐTÉTEL MŰKÖDÉSE AZ ÚJKORI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN. Osiris, 1995), valamint Hillel J. Kieval műveire hivatkozik a leggyakrabban.

26. Rádadásul ez már a második vízből kifogott hulla volt, amelyet a tanúkkal megnézettek, mint erre Solymosiné méltatlankodva utalt is a tárgyaláson.

27. Kende Tamás terminusa (hivatkozva pl. 428.).

28. „*„Miközben a gazdát szelíd, jóra való embernek mond az egész falu; annál házsártosabbnak mondják feleségét; [Huriné, Solymosi Eszter gazdasszonya] cselédeit rendre üti, veri, kínozza, sőt verekedik, s békében vele csak nagyon kevesen élnek. « A törvényszéki elnök kérdésére maga is elismerte, hogy épp 1882. április elsejének reggelén kétszer is leteremtette a leányt.*” (317.)

29. Egy szélsőjobboldali honlapon e sorok írásakor, 2011-ben is látható egy ikon (!) képe. Felirata szerint: „*Jézus az igazság. Ikon a keresztény mártír, Solymosi Eszter emlékére.*”

30. Eötvös felkérése a védelemre telitalálat volt – nem annyira keresztény mivolta miatt, hanem mert a függetlenségi ellenzék politikusa volt. Mint a TISZAESZLÁR itt tárgyalt harmadik része számos helyen bizonyítja: ez az irányzat sokkal fogékonyabb volt az antiszemitizmusra, mint a kormánypárt. Annak el-

lenére, hogy az általuk piedadistálra emelt Kossuth ezt „szégyennek” minősítette. (D. Cs.)

31. Eötvös Károly: *A NAGY PER, MELÝ EZER ÉVE FOLYIK, S MÉG SINC S VÉGE.* L'Harmattan, 2010 [1905]. 205–207.

32. 1881 fordulópontnak bizonyult, mivel az orosz vezetés is felismerte az erőszakhullámban rejlő veszélyeket, és fellépett ellene. Jellemző viszont, hogy a katonai beavatkozás következtében hamarosan többen haltak meg, mint a pogromokban. A hatalom fellépését nem liberalizmus vagy filozofizmus motiválta: innen kezdve inkább „törvényhozási pogrommal” próbálta nehezíteni a birodalomban élő zsidók életét, és kivándorlásra bírni őket.

Dupcsik Csaba

MESSIÁSI KÖVETELMÉNY

Aviézer Ravitzky: A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben

Benke László fordítása

Kalligram, Pozsony, 2011. 384 oldal, 2700 Ft

1

Hajjim Eleázár Sapira (1872–1937) munkácsi rebbe, a magyar zsidóság egyik legtekintélyesebb haszid vezetője, híveinek szűk csoportja élén 1930-ban szentföldi zarándokútra indult. Elhatározása nyilvánvalóan megdöbbenést keltetett a kelet-európai haszid világban, hiszen ez – első pillantásra – szöges ellentétben állott a zarándok (finoman szólva is) radikális anticionista nézeteivel, beszédeinek, leveleinek hangnemével. Jóllehet a látogatás közvetlen céljára azóta sem derült fény (leszámítva azt a körülményt, hogy Sapira és hívei állták körül az aggastyán száfedi kabbalista rabbi, Slómó Eliézer Alfandari halálos ágyát), annyit mindenesetre tudunk, hogy a rebbe és környezete szűk kétheti ott-tartózkodás után elhagyta Palesztinát, hazaérkezését követően pedig megtiltja az őt köszöntőknek, hogy örömmünnepet üljenek.

Ám hogy mégis némi fogalmunk lehessen a rebbét ért szellemi sokkhatásról, elegendő, ha Sapira egyik leveléből idézek, amelyet jeruzsá-